

УДК 330.101:331

ЛИПОВСЬКА Катерина Олександрівна,
аспірант ДРІДУ НАДУ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Аналізуються зміст та функції інтелектуального потенціалу, розмежовується його інтерпретація з поняттям «соціальний інтелект». Доводиться, що інтелектуальний потенціал громади містить такі компоненти: результативний, кадровий, ціннісний, креативний (творчий), інноваційний, соціально-ресурсний, матеріально-технічний, інформаційний. Визначається, що основою кадрового компонента інтелектуального потенціалу є соціально-професійні групи, які виконують функції розумової праці. Обґрунтовуються функції інтелектуального потенціалу.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, територіальна громада, соціальний інтелект, суспільство, управління знаннями.

Lypovska K. O. The intellectual potential of territorial communities: structural and functional dimension

The meaning and function of intellectual capacity are analyzed; its interpretation of the concept «social intelligence» is distinguished. It is proved that the intellectual potential of the congregation contains the following components: effective, staff, value, creative, innovative, social resources, logistics, information. It is determined that the foundation of the staff component of the intellectual potential is social and professional groups, which have functions of mental work. Intellectual potential functions are grounded.

Key words: intellectual capacity, local community, social intelligence, society, knowledge management.

Постановка проблеми. Сучасний період історії українського суспільства характеризується складними і суперечливими процесами не тільки в економічній, політичній, а й у духовній сфері, які в узагальненому вигляді можна визначити як її дестабілізацію. Західні вчені часто кризу в суспільстві пов'язують із кризою інтелектуальних верств. Веберівська концепція «теорії кризи», як кризи інтелектуальних верств, не втратила і сьогодні своєї стабілізаційної теоретичної значущості. Інтелектуальна криза найбільш згубна для суспільства внаслідок того, що ця сфера найменш піддається адміністративному регулюванню і диктату й набагато важче відновлюється, ніж усі інші сфери суспільного життя.

У той же час вимоги інформаційного суспільства, загальний рівень розвитку виробництва, техніки і технології підвищують потребу в забезпеченні постійного зростання інтелектуального потенціалу держави, формування соціального інтелекту, здатного забезпечити прогресивний розвиток країни. В умовах децентралізації нагальною потребою стає необхідність оцінювання та розвитку інтелектуального потенціалу територіальних громад. Таким чином, стає очевидною необхідність вивчення проблем, пов'язаних із формуванням і розвитком інтелектуального потенціалу територіальних громад як потужного ресурсу забезпечення їх спроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інтелектуального потенціалу започатковано в роботах В. Базилевича, Ю. Канигіна, О. Кендюхової, Б. Малицького, Ж. Поплавської та ін. Цій темі присвячені публікації О. Кіреєвої та Л. Яворської. Проте в сучасній літературі аналіз категорії «інтелектуальний потенціал територіальної громади» є недостатнім, що потребує розгляду його концептуальних особливостей, структури та шляхів використання.

Метою статті є аналіз структури та функцій інтелектуального потенціалу громади.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний потенціал громади характеризується, по-перше, її реальними можливостями в тій чи іншій сфері інтелектуальної діяльності, причому не тільки реалізованими можливостями, а й нереалізованими з яких-небудь причин за досягнутого рівня продуктивних сил. По-друге, ці можливості можуть бути використані за наявності ресурсів. Отже, інтелектуальний потенціал громади характеризується певним обсягом ресурсів, як

залучених, так і не залучених у виробництво, але підготовлених до використання в народному господарстві. По-третє, формами суспільних відносин між суб'єктами інтелектуальної діяльності. І по-четверте, інтелектуальною здатністю громади, що фактично склалася, до використання ресурсів і створення максимального обсягу соціального інтелекту.

Отже, можна сказати, що інтелектуальний потенціал громади характеризується науково-інформаційними зв'язками, що виникають між окремими його носіями, творчими колективами, управлінським апаратом наукових установ, вищих навчальних закладів, інженерних центрів тощо з приводу повного використання і здібностей до нагромадження і передачі знань. У цьому і полягає його основна сутність.

Зміст інтелектуального потенціалу громади утворюють два компоненти: об'єктивний і суб'єктивний. Перший являє собою сукупність інтелектуальних трудових ресурсів, залучених і не залучених з яких-небудь причин у духовне виробництво, які мають реальну можливість брати участь у ньому. Другий, у свою чергу, включає інтелектуальні здібності працівників, творчих колективів до використання ресурсів і створення максимального обсягу інтелектуальних цінностей.

Необхідність кількісного оцінювання суб'єктивного компонента пояснюється такими обставинами. При використанні, наприклад, інтелектуальних ресурсів однакового обсягу і рівня часто досягаються різні результати.

У розвинених країнах, вичерпавши в основному можливості технічного чинника, вчені та фахівці перейшли до вимірювання здібностей кожного працівника. У США отримали поширення так звані бюджети людських ресурсів (сукупність здібностей працівника до тих чи інших видів професійної діяльності), баланси цих здібностей (співвідношення між поточними або перспективними потребами в конкретних людських здібностях і самими здібностями), а також матриці (моделі) здібностей і якостей всього персоналу і окремих працівників, побудовані за типом періодичної системи Менделєєва. А швейцарські фахівці запропонували концепцію виміру «людського капіталу» [5].

Практика господарювання та управління і в нашій країні на перший план зараз висуває проблеми ефективного використання наявного інтелектуального

потенціалу суспільства і перш за все – у зв'язку з соціальною переорієнтацією економіки – потенціалу нематеріального виробництва. Для характеристики будь-якого потенціалу істотне значення має аналіз його структури, з'ясування того, які його складники та який характер має їх субординація. У структурі інтелектуального потенціалу усі дослідники як найважливіший компонент визначають кадровий: наукові та інженерно-технічні кадри, педагогічні працівники. На наш погляд, необхідно враховувати і такі компоненти: інформаційний (сукупність наукових знань, наукової інформації), матеріально-технічний, технологічний, загальноекономічний і соціально-економічний (які включають способи організації інтелектуальної діяльності суспільства, способи управління соціальним інтелектом, витрати на інтелектуальну діяльність), ціннісний, результативний.

Термін «потенціал» у будь-якому випадку вказує на те, що ця величина більшою чи меншою мірою піддається виміру, містить у собі вказівку на можливість, з одного боку, примноження, збільшення, а з іншого – зменшення, втрати. І якщо, наприклад, інтелектуальний потенціал наукових кадрів на сьогодні не піддається такому точному виміру, як кадровий потенціал, це значною мірою залежить від складності, новизни завдання і, зрозуміло, недосконалості засобів вимірювання інтелектуального потенціалу. Немає підстав стверджувати, що ці засоби завжди будуть настільки недосконалі, як зараз. Для позначення якісного аспекту інтелектуального потенціалу зазвичай вживають термін «інтелектуальні ресурси». Це можуть бути ресурси наявних наукових знань, інтелектуальних кадрів, використовуваної наукової інформації; матеріально-технічні ресурси, ресурси, закладені в самій організації науки.

Оскільки інтелектуальний потенціал неможливо розкрити, не вдаючись до поняття «інтелектуальні ресурси», то цілком зрозуміло, чому в літературі спостерігається тенденція до ототожнення понять «інтелектуальний потенціал» та «інтелектуальні ресурси». Однак таке ототожнення неприйнятне, бо термін «інтелектуальні ресурси» позначає лише один бік інтелектуального потенціалу – якісний. Інтелектуальний потенціал має і свій кількісний бік, що позначається терміном «рівень розвитку інтелектуального потенціалу». Оскільки без вказівки на досягнутий рівень розвитку інтелектуального потенціалу суспільства, який

орієнтує, з одного боку, на порівняння нинішнього стану інтелектуального розвитку суспільства з його минулим станом, а з іншого – на порівняння зі світовими стандартами соціального інтелекту, також неможливо виразити його наявний потенціал, то іноді в літературі можна зустріти ототожнення понять «рівень розвитку інтелектуального потенціалу» і «інтелектуальний потенціал» [4]. Однак таке ототожнення цих понять теж неправомірне, тому що зводить інтелектуальний потенціал лише до його кількісного аспекту. Звичайно, протиставлення якісної і кількісної сторін потенціалу не є абсолютним, як і протиставлення категорій діалектики «якість» і «кількість». Але оскільки це протиставлення має об'єктивний характер, то воно неминуче виражається і закріплюється у відповідних термінах, які не можна довільно змішувати.

Інтелектуальний потенціал являє собою нерозривну єдність не тільки кількісного та якісного аспектів, а й дійсного і можливого. Якщо міра дійсного в інтелектуальному потенціалі країни виявляється внаслідок порівняння досягнутого рівня інтелектуального розвитку суспільства в даний момент з колишнім станом або з рівнем в інших країнах, то міра можливого з'ясовується шляхом зіставлення наявного стану інтелектуального потенціалу до потреб розвитку країни в умовах економічної конкуренції з іншими країнами.

Таким чином, інтелектуальний потенціал – інтегральна характеристика суспільства, яка розкриває силу знання, кількості і якості знання, спрямованості і результативності знання, ступінь усвідомленості соціальних дій і поведінки. У поєднанні з уміннями, здібностями і моральними цінностями поняття інтелектуального потенціалу включає в себе не тільки формулювання суцього або колишнього, але й оцінку з погляду бажано-належного. При цьому інтелектуальний потенціал суспільства формується з інтелектуальних потенціалів окремих територіальних громад. Носіями інтелектуального потенціалу є індивіди, які професійно займаються розумовою працею, інтелектуальною діяльністю; ядро інтелектуального потенціалу становить інтелектуальна еліта. Кадровий складник інтелектуального потенціалу суспільства виконує такі функції: синтез і акумулювання нових ідей, впровадження їх у виробництво, трансляція нагромадження знань, підготовка та перепідготовка кадрів.

Останнім часом у технічних галузях спостерігається зниження темпів зростання науково-технічних працівників високої кваліфікації, що пов'язано насамперед зі зниженням престижності їх праці, низьким рівнем заробітної плати, певними упущеннями в системі підготовки кадрів:

– невідповідність традиційних форм визначення кваліфікації наукових працівників докорінно зміненим функціям науки і методам організації наукового процесу. Останніми роками змінилися форми результатів багатьох процесів наукової діяльності, колективність наукового процесу набула зовсім нового і часто нероздільного характеру. Дисертації розглядаються в основному лише як результат індивідуальної творчості;

– різке загострення невідповідності між обсягом і складністю наукової інформації, з одного боку, і недостатньою озброєністю вчених, які її переробляють, – з іншого;

– труднощі організаційно-технічного плану.

У науковій літературі також вживається поняття «соціального інтелекту», у розробці концепції якого особливе місце займають роботи київського професора Ю. М. Канигіна. Його визначення співзвучне визначенням інтелектуального потенціалу суспільства: «Соціальний інтелект (інтелект спільності) – відносно стійка форма спільної розумової діяльності (здатності) людей, що виявляється в їх загальній творчості, виробленні і реалізації рішень, розумінні ними самих себе, інших людей і спільнот, навколишнього світу. Соціальний інтелект – не сума індивідуальних інтелектів, а цілеспрямована відкрита система їх інформаційної взаємодії, рівень функціонування і віддачі якої визначається не стільки індивідуальними здібностями людей, які входять до неї, скільки інформаційними зв'язками (інтелектуальними комунікаціями між ними і всієї системи з оточенням). При цьому інформаційні зв'язки розуміються в змістовному (семантичному) плані – як передача й отримання знань (які відокремилися від їх творців і стали повідомленнями)» [2] (переклад автора. – К. Л.). Може утворитися таке становище, коли за високого інтелекту кожного індивідуума, що входить у систему, її колективний розум виявляється не на високому рівні.

Соціальний інтелект – відкрита система, якій властиві такі характеристики:

1) мережева структура; 2) соціальна (колективна) пам'ять; 3) розвинені засоби

масової інформації і комунікації; 4) інтелектуальна верства творчо мислячих людей, що генерують нові ідеї; 5) кваліфіковані фахівці у всіх важливих сферах соціальної практики і відповідна система підготовки та перепідготовки кадрів; б) широка комп'ютерна грамотність; 7) інтелектуальний ринок; 8) соціальний моніторинг.

Інформаційні ресурси вважаються головною цінністю сучасної цивілізації саме тому, що вона – «рушій» соціального інтелекту. І, звичайно, технологічною базою соціального інтелекту є штучний інтелект.

У сукупності зазначені вище характеристики формують інтелектуальне середовище та його основну підсистему – інформаційне середовище – систему, що включає весь «набір» факторів, що забезпечують оптимальні вироблення, передачу та використання інформаційних ресурсів. Кожній із характеристик соціального інтелекту можна надати кількісного значення, на підставі чого можна виробити критерії інтелектуальної зрілості суспільства, рівня його інформатизації.

Концепція соціального інтелекту виходить із соціальної (колективної) природи взагалі і творчих процесів зокрема. Хоча в загальному плані проблеми «розумності» суспільства, натхненності соціальних відносин ставилися давно, у конструктивному плані проблема соціального інтелекту виникає у зв'язку зі створенням і використанням інформаційних технологій, заснованих на штучному (машинному) інтелекті. У суспільства з'являється технологічна потреба в підвищенні інтелектуального рівня взаємодії своїх членів, розвитку творчих процесів, забезпеченні розумного функціонування своїх інститутів, особливо органів управління – потреба у формуванні й розвитку соціального інтелекту, без чого штучний інтелект, якими б сучасними машинами він не був оснащений, ефективно працювати не буде. Тому інформатизацію суспільства, у всякому разі в її суттєвих аспектах, слід розуміти як його інтелектуалізацію разом з усіма наслідками. Ідеться про досягнення так званого синергетичного ефекту (ефекту системної взаємодії), який перевищує суму ефектів індивідуальних інтелектів, що входять у систему соціального інтелекту. Для цього потрібна всебічна раціоналізація організаційно-економічних і правових відносин, підвищення освітнього рівня і забезпечення комп'ютерної грамотності, розвиток культури членів суспільства і творчого начала в їх роботі. Соціальний інтелект є зовнішнім

оточенням, середовищем щодо індивідуального інтелекту, що визначає корисну компоненту в роботі кожної особистості, конструктивність її мислення. Соціальний інтелект (загальний) домінує над індивідуальним (окремим) інтелектом і в сенсі його прояви (віддачі), і в сенсі його розвитку. Інформаційні зв'язки визначальним чином впливають на розумові процеси індивідів. Підхід до спільнот людей з позицій їх сукупного інтелекту обумовлює перехід на новий рівень розуміння соціокультурної динаміки.

Зазначимо, що взагалі проблема соціальної «розумності», «свідомості», «раціональності» привертала увагу багатьох видатних вчених. Великим внеском у дослідження цих проблем були ідеї М. Вебера. Зокрема, аналізуючи специфіку соціальних дій, Вебер вказує на чотири основні. Усі вони розрізняються по зв'язку з тим, що може бути названо «соціальний інтелект». Він виокремлює чотири типи соціальних дій: цілераціональна, ціннісно-раціональна, афективна і традиційна. Вебер не випадково розташував вищеназвані типи соціальної дії в порядку зростання раціональності; на його думку, раціоналізація соціальної дії – це тенденція всесвітньо-історичного процесу, що підтверджується самим ходом розвитку європейської цивілізації [1]. Аналіз веберівських поглядів з проблем соціальної дії приводить до висновку, що перед нами досить продуманий методологічний прийом, плідність якого безумовна. Суть його в тому, що раціоналізація є всесвітньо-історичним процесом. Водночас Вебер виразно фіксує, що розвиток інтелектуальних процесів, наростання соціальної інтелектуальності може відбуватися позитивно (в напрямі свідомо-ціннісної раціоналізації) і негативно. Негативізм цих процесів, з погляду М. Вебера, виявляється в такому: за допомогою руйнації моралі, оскільки соціальний інтелект орієнтований на критичне руйнування минулого; за рахунок скорочення сфери афективних впливів (зростання ролі організаційних засад; за рахунок витіснення ціннісно-раціональної поведінки на користь суто раціональної, за якої руйнуються панівні цінності й виникає криза ціннісних орієнтацій. У сучасних умовах ці ідеї набули значного поширення, зокрема в теорії соціального інтелекту.

Соціальний інтелект спирається на певні базові структури, що формують інтелектуальне оточення особистості, яка є першоджерелом і кінцевим споживачем соціальної інформації. Істотне значення мають нагромаджені в суспільстві знання,

соціальна пам'ять, рівень духовності, самосвідомості, інформаційної взаємодії людей і їх груп (підсилюється на певному історичному етапі за допомогою комп'ютерної та телекомунікаційної техніки).

Кінцевою метою інтелектуалізації суспільних систем є створення ефективних механізмів переходу особистісного (персоніфікованого) знання в інформаційний ресурс, перетворення знань індивідів на елемент масової свідомості і їх практичного використання (перетворення на «силу»). Досягнення цієї мети безпосередньо залежить від отримання інформації, евристичної за характером, що несе в собі образ особистості (творця). Слід підкреслити, що мова йде про створення найкращих соціальних передумов для творчості єдиного колективного суб'єкта, який уміє акумулювати свою інтелектуальну енергію, мобільно перемикає свої творчі зусилля, керувати творчими устремліннями індивідів, що входять у систему, озброєних засобами штучного інтелекту. Погляд на суспільство і його підсистеми з позицій соціального інтелекту, звичайно, односторонній – «зріз» тієї чи іншої громади під певним кутом зору, тому поняття «соціальний інтелект» і «інтелектуальний потенціал суспільства», на наш погляд, тісно пов'язані між собою, але не ідентичні; ми вважаємо, що інтелектуальний потенціал є властивістю соціального інтелекту.

Отже, соціальний інтелект – це здатність суспільства в цілому або тієї чи іншої його підсистеми (громади) до засвоєння і доцільного використання знань (включаючи здоровий глузд). Масштаби і рівень такого засвоєння і використання залежать не стільки від кваліфікації та інтелектуального рівня окремих людей, скільки від інформаційних зв'язків між ними (рівня міжособистісного спілкування).

Тому і рівень соціального інтелекту (інтелектуальної діяльності суспільства), на думку авторів цієї концепції, визначається не обсягом наявних у розпорядженні суспільства знань, зосереджених у бібліотеках, архівах, патентних фондах, у головах людей тощо, а їх ентропією (рівнем «розкиду»), наявністю можливостей їх акумуляції [3]. Справа не в наявності знань як таких, а в рівні інформаційних зв'язків міжособистісної інтелектуальної взаємодії. Саме вони перетворюють знання на «працюючий чинник» прогресу.

Технологічний аспект нині має вирішальне значення для формування й ефективного функціонування соціального інтелекту. У такому технологічному аспекті проблема соціального інтелекту існує лише на сучасному рівні розвитку теорії та практики комп'ютеризації.

На наш погляд, основна відмінність між запропонованим нами трактуванням поняття «інтелектуального потенціалу громади» і «соціального інтелекту» полягає в тому, що ми розглядаємо перш за все кадровий складник інтелектуального потенціалу, тобто суб'єктів інтелектуальної діяльності – соціально-професійні групи, які займаються трансляванням і відтворенням нового знання, не применшуючи при цьому і значення інших компонентів, у тому числі й інформаційного. Ми вважаємо, що кваліфікаційний рівень, соціальна якість професійних груп відіграють особливу роль у розвитку інтелектуального потенціалу громади.

Висновки. Інтелектуальний потенціал громади містить такі компоненти: результативний, кадровий, ціннісний, креативний (творчий), інноваційний, соціально-ресурсний, матеріально-технічний, інформаційний. Основою кадрового компонента інтелектуального потенціалу є соціально-професійні групи, які виконують функції розумової праці. Інтелектуальному потенціалу суспільства притаманні такі функції: трансляція, переробка, акумулювання нового знання; інтелектуальний розвиток людини; забезпечення безпеки людини; забезпечення свободи людини; інформаційне забезпечення соціального прогресу; забезпечення спрямованості інтелектуальних процесів; вплив на вихідну структуру культури громади в плані її оптимізації; забезпечення розвитку техніки і технології; трансляція духовних цінностей громади.

Список використаних джерел

1. **Вебер М.** Избранные произведения / Вебер М. – Москва : Прогресс, 1990. – 804 с.
2. **Каныгин Ю. М.** Загадки интеллектуального бытия / Ю. М. Каныгин. – Київ : [б. в.], 1977. – 230 с.
3. **Канигін Ю. М.** Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства : роман-есе / Ю. М. Канигін. – 5-те вид., допов. – Київ : Україна, 2008. – 528 с.

4. **Швиданенко Г. О.** Інтелектуальні ресурси: визначення та систематизація / Г. О. Швиданенко. – Режим доступу : kneu.edu.ua/userfiles/ec_pidpr_th_pr_4/2/Svidanenko.doc.
5. **Shultz T.** Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / Shultz T. – N.Y., 1968. – Vol. 6. – P. 68 – 74.

List of reference

1. **Veber M.** Izbrannyye proizvedeniya / Veber M. – Moskva : Progress, 1990. – 804 s.
2. **Kanyigin Yu. M.** Zagadki intellektualnogo byitiya / Yu. M. Kanyigin. – KiYiv : [b. v.], 1977. – 230 s.
3. **Kanyhin Yu. M.** Shliakh ariiv: Ukraina v dukhovnii istorii liudstva : romanese / Yu. M. Kanyhin. – 5-te vyd., dopov. – Kyiv : Ukraina, 2008. – 528 s.
4. **Shvydanenko H. O.** Intelektualni resursy: vyznachennia ta systematyzatsiia / H. O. Shvydanenko. – Rezhyim dostupu : kneu.edu.ua/userfiles/ec_pidpr_th_pr_4/2/Svidanenko.doc.
5. **Shultz T.** Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / Shultz T. – N.Y., 1968. – Vol. 6. – P. 68 – 74.

Надійшла до редколегії 19.12.16